

УДК 81'23.112.2

Корольова Наталія

Кандидат філологічних наук

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Факультет іноземних мов

НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу різнопланових наукових пошуків щодо виокремлення, опису та інтерпретації поняття “національна ментальність”. Зазначено, що в еволюції спроб адекватного трактування та дефініції національна ментальність була елементом наукових студій психології, антропології та історії. В рамках психологічних пошуків вона пройшла етапи “психології народів”, *духу народу*, соціальних теорій Е. Дюркгейма та М. Вебера, психоаналізу, теорії архетипів, історичної етнопсихології; була об’єктом дослідження антропології та історії.

Ключові слова: національна ментальність, народний дух, групова свідомість, архетипи, стереотипи поведінки.

Статья посвящена анализу разноплановых научных изысканий относительно выделения, описания и интерпретации понятия "национальная ментальность". Отмечено, что в эволюции попыток адекватного трактования и дефиниции национальная ментальность была элементом научных исследований психологии, антропологии и истории. В рамках психологических поисков она прошла этапы "психологии народов", духа народа, социальных теорий Э. Дюркгейма и М. Вебера, психоанализа, теории архетипов, исторической этнопсихологии; была объектом исследования антропологии и истории.

Ключевые слова: национальная ментальность, народный дух, групповое сознание, архетипы, стереотипы поведения.

The article deals with different scientific researches about the generation, description and interpretation of the concept of "national mentality". It is mentioned that in the evolution adequate interpretations of the definition of national mentality it was an element of psychology, anthropology and history studies. Within the psychological studies it was a part of "psychology of peoples", the spirit of the people, social theories of Emile Durkheim and Max Weber, psychoanalysis, the theory of archetypes, historical ethno-psychology; It was the object of study of anthropology and history.

Key words: national mentality, national spirit, group consciousness, archetypes, stereotypes of behavior.

Постановка наукової проблеми та її значення. Необхідність наукового пояснення культур окремих народів як прояву певної базисної єдності та усвідомлення потреби аналізу індивіда в контексті суспільства, що його оточує більше сотні років є у центрі уваги послідовників вивчення людської свідомості. У сучасних дослідженнях національний спосіб сприйняття та розуміння дійсності, що детермінується сукупністю когнітивних стереотипів нації, визначається як національна ментальність [Дінцельбахер, с. 201–202]. Вона трактується як своєрідний тип, образ мислення, соціально-психологічні установки, специфічний спосіб сприйняття об'єктивної реальності. Складовими ментальності дослідники визначають колективну пам'ять, соціальні уявлення та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, норми, цінності та ідеали, національний характер та темперамент, ментальні репрезентації культури, стиль мислення, поведінкові зразки, національну ідентичність. Така інтерпретація цього поняття сформувалась на основі психологічних, історичних, соціальних та антропологічних пошуків спільного знаменника для об'єднання окремих індивідів у єдину націю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасна парадигма наукового знання спрямована на комплексний, антропоцентрично орієнтований підхід до розуміння національної ментальності. Стверджується доцільність аналізу ментальної специфіки етносу у взаємозв'язку із його культурою та мовою як

засобом її вербалізації (А. Вежбицька [1]; А.М. Приходько [151]; О.С. Селіванова [161-163]; О.Б. Ткаченко [180]; А.О. Флакман [188]; М.А. Хакуй [190]).

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження спроб наукового пояснення спільних принципів існування та сприйняття дійсності представників певного етносу у контексті їх впливу на формування сучасного розуміння національної ментальності у рамках актуальної антропоцентричної парадигми. Для досягнення цієї мети було необхідним уточнити зміст поняття “національна ментальність”, визначити складові змісту цього поняття, проаналізувати, систематизувати та інтерпретувати спроби наукового пояснення особливостей поведінки, культури, моралі, властивих представникам певного етносу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під національною ментальністю у статті розуміється сукупність варіативних форм світосприйняття, які властиві певним групам людей, об'єднаних у соціальні чи історичні спільноти. Національна ментальність існує на рівні індивідуальної та колективної свідомості, визначає властиві цим людям психологічні особливості, котрі лежать в основі звичаїв і моралі та формують способи їх поведінки стосовно зовнішньої дійсності. Це виявляє себе в типовості психологічних реакцій на певні події чи ситуації, системі норм і принципів існування (Г.Д. Гачев [3], А.Я. Гуревич [4], В.А. Маслова [8], А.М. Приходько [10], П. Дінцельбахер [5]).

У сфері психології вирізнялось декілька основних тенденцій щодо трактування національної ментальності: ментальність розглядалась у руслі “психології народів”, психоаналізу, теорії архетипів, історичної етнопсихології, антропологічної, а згодом соціальної психології. Тенденція до необхідності пояснення взаємозв'язку особливостей характерних способів поведінки людей, приналежних до однієї суспільної чи етнічної групи була характерною для американської культурної антропології та французьких істориків “Школи Анналів”.

Наближеними до сучасного трактування поняття ментальності були засновники так званої “психології народів”. Погляди Г. Штейнтала сформувалися під впливом німецького філософа і психолога І.Ф. Гербарта. У своїх дослідженнях науковці стверджували, що мова, релігія, мистецтво того чи іншого народу остаточно реалізуються у його психології, оскільки народ є носієм колективного розуму, темпераменту тощо. Основний зміст їхньої концепції полягає в тому, що, завдяки єдності походження і місця існування, “всі індивіди одного народу носять відбиток ... особливої природи народу на своєму тілі та душі” [Цит. за 15, с. 221]. Народний дух розуміється як психологічна подібність індивідів, що належать до одного народу і одночасно як їх самосвідомість [Там само].

Дослідження взаємозв'язку та співвідношення між самосвідомістю індивіда у контексті суспільства, що його оточує, тобто взаємодії між індивідуальною та груповою свідомістю досліджувалися у психологічно-соціальних теоріях Е. Дюркгейма та М. Вебера, у працях Г. Лебона [7, с. 11-35].

Методологічною основою для формування сучасної теорії ментальності стали ідеї З. Фрейда (Sigmund Freud), які дали змогу пов'язати індивідуальну та колективну психологію, та К.Г. Юнга (Carl Gustav Jung). З. Фрейд ввів у науковий обіг поняття несвідомих ментальних станів та назвав принципи їх існування: матеріалізм та детермінантність. Фактично, вказані принципи передбачали те, що будь який ментальний стан має певну фізіологічну основу, а будь який наслідок – свою причину. К.Г. Юнгу належить поняття “колективного несвідомого” – архетипів, вроджених форм психіки, зразків поведінки, які завжди існують потенційно і при актуалізації постають у вигляді особливих образів [16, с. 89].

Ще **однією науковою** парадигмою, що передбачала використання поняття “ментальність”, була історична етнопсихологія. В її межах можна диференціювати дослідження В. Вундта та Л. Леві-Брюля. У 10-ти томах “Психології народів” В. Вундт робить спробу дослідити особливості

психологічного аспекту культури народів, їх мови та звичаїв. Вчений зробив спробу ідентифікації особливостей глибинних прошарків духовного життя етносу. Праця Л. Леві-Брюля “Примітивна ментальність” (“Примітивне мислення”, “La mentalité primitive”) (1922 р.) мала предметом аналіз двох типів ментальності – пралогічного та логічного. Попередники Л. Леві-Брюля вважали апіорним постулат про однаковість мислення народів всіх часів. О.С. Кубрякова стверджує, що порівняння способів сприйняття та інтерпретації дійсності австралійськими та африканськими племенами стало основою для твердження про те, що різним народам у різні часи притаманні неоднакові типи мислення. Ця думка підкреслює нестатичну природу національної ментальності етносу, її становлення і розвиток під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів. Вона стає провідною для наукових пошуків подальших дослідників, зокрема, представників “школи Анналів” [6, с. 126].

Розуміння *ментальності* як певного терміна, що характеризує стереотипи поведінки, способи і форми організації мислення, конкретні та образні картини світу, вперше демонструють у своїх працях в 30-х рр. ХХ століття французькі історики школи “Анналів” Л. Февр і М. Блок; а потім ще чотири покоління послідовників – Ф. Арьєрс, Ф. Бродель, А. Буро, Ж. Дюбі, А. Дюпрон, Ж. Ле Гофф, Р. Мандру [13, с. 124-148]. Зміст концепції школи “Анналів” виразив М. Блок. Він стверджував, що “для розуміння історії необхідно виявити сенс явища, осягнути мотиви людей, які вчинили вчинки в умовах, які вони зрозуміли на власний манер” [Цит. за 11, с. 42]. Об’єктом дослідження представників згаданої школи були особливості процесів розумової діяльності людей епохи, що досліджується. Згідно установкам представників школи “Анналів”, основним завданням історії як особливо важливої науки про “людину, людину в суспільстві і в часі, виступає створення всеосяжної історії, яка стала б центром, серцем суспільних наук, осередком всіх наук, що вивчають суспільство з різних точок зору – соціальної, психологічної, моральної, релігійної, естетичної і, нарешті, з

політичної, економічної і культурної” [Там само]. Модель світорозуміння представників школи “Анналів” диктує необхідність усвідомлення наявності великої кількості зовнішніх факторів, які формують сприйняття дійсності індивідом у певний момент простору та часу. Національна ментальність як така є “автоматичною формою свідомості і поведінки людей” [Там само]. Внутрішній світ формується зовнішніми чинниками, які роблять певні риси визначальними для представників того чи іншого етносу.

Процеси формування людської особистості, її поведінка, норми, форми відхилень, їх корекція вивчалися також у руслі напряму американської культурної антропології “Культура та особистість” Р. Бенедикт, Дж. Доллардом, Д. Левінсоном, М. Мід та ін. [14, с. 64]. У 1934 році вийшла книга Р. Бенедикт “Моделі культури” (“Patterns of Culture”). У цій праці Рут Бенедикт розвинула нову теоретичну схему вивчення культур. В основі такого дослідження лежить концепція моделей культури, спрямована на виявлення властивого кожній культурі “центрального стрижня, загальної теми культури, визначальної конфігурації всіх її елементів” [Цит. за 1, с. 118]. Цей центральний момент Бенедикт називає “етосом культури” [Там само].

М. Мід розрізняла в людській історії три типи культур з точки зору характеру трансляції досвіду між поколіннями. Постфігуративні – діти вчаться у своїх предків. Кофігуративні культури – діти і дорослі вчаться у рівних, тобто у своїх однолітків. Префігуративні культури – дорослі вчаться у своїх дітей [9, с. 46].

Австрійський дослідник П. Дінцельбахер стверджує, що “національну ментальність можна швидше описати, ніж визначити, оскільки вона виражається в діях” [Цит. за 5, с. 25]. Проте він визначає її як історичну ментальність, зазначаючи, що “вона є сукупністю способів та змістів мислення і світосприйняття, які є визначальними для даного колективу у даний час” [Там само]. Це визначення відображає динамічні характеристики національної ментальності, її здатність трансформуватись відповідно до

зовнішніх чи внутрішніх факторів. А.Я. Гуревич визначає ментальність як “термін, яким “нова історична наука”, найбільш впливовий напрям сучасної зарубіжної історіографії, позначає головний предмет свого аналізу: соціально-психологічні установки, автоматизми і звички свідомості, способи бачення світу, уявлення людей, що належать до тієї чи іншої соціально-культурної спільноти” [4, с. 77]. Г.Д. Гачев характеризує свій підхід до опису національної ментальності як “культурно-евристичний” [3, с. 3] та розглядає її як “національний образ світу” у свідомості людини [Там само].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи зазначене, можна стверджувати, що, хоча термін *національна ментальність* став використовуватись у широких наукових колах в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, вже протягом більш ніж 150 років простежуються спроби визначення соціальної, історичної чи психологічної основи для об’єднання людей. Дослідження проводились у руслі соціології, етнопсихології, антропології, соціальної історії, характеризуючись, проте, спільним знаменником – розумінням наявності базису існування того чи іншого народу, що активізує та визначає його культуру, релігію, традиції, побут тощо.

Прагнення до наукового психологічного пояснення культур окремих народів та розуміння необхідності створення науки, здатної розглядати індивіда в контексті суспільства, що його оточує, формує певний базис для послідовників аналізу людської свідомості. Поняття “народного духу”, використане у рамках етнічної психології, є метафоричним попередником національної ментальності, оскільки передбачає існування детермінантних для суспільства особливих психологічних умов, що формують свідомість індивіда у контексті суспільства, що його оточує, та потребують окремого детального вивчення.

Концепція зовнішніх факторів впливу на ментальні стани, фактично, відображає специфіку національної ментальності етносу, реалізуючись у форму реакцій на історичні, соціальні та культурні феномени.

Такий підхід є актуальним також на сучасному етапі наукових студій, оскільки у працях представників вищезазначених наукових шкіл закладені основи розуміння національної ментальності як сукупності несвідомих форм світосприйняття, які формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів та є актуальними для етносу у той чи інший етап його існування, трансформуючись відповідно до факторів об'єктивної дійсності. Перспективним для обраної теми вважаємо подальше дослідження національної ментальності та засобів її вираження з метою виявлення спільного та відмінного у сприйнятті дійсності представників різних народів. Усвідомлення мотивуючих факторів та причин їх формування полегшить міжкультурну комунікацію та взаєморозуміння між окремими індивідуумами та між етносами загалом.

Список використаної літератури

1. Бенедикт Р. Психологические типы в культурах Юго-Запада США // Антология исследований культуры. / Рут Бенедикт – М.: Университетская книга, 1997. – Т. 1. – 368 с.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики: Пер. с англ. / Анна Вежбицкая. М.: Языки славянской культуры. – 2001. – 272 с.
3. Гачев Г.Д. Ментальности народов мира / Георгий Дмитриевич Гачев – М.: Алгоритм, 2008. – 541 с.
4. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа “Аналлов” / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Индрик, – 1993. – 450 с.
5. Дінцельбахер П. Історія європейської ментальності. Серія: Культурологія / Петер Дінцельбахер та ін.; за редакцією Петера Дінцельбахера. – К.: Літопис, 2004. – 722 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Елена Самуиловна Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 3-15.

7. Лебон Г. Психология народов и масс. / Гюстав Лебон – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 296 с.
9. Мид М. Культура и мир детства / Сост. и предисл. И. С. Кона. / Маргарет Мид – М.: Наука, –1988. – 361 с.
10. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 322 с.
11. Рохас К.А. Критический подход к истории французских Анналов / Карло Антонио Рохас. – М.: Кругъ, – 2009. – 336 с.
12. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
13. Ткаченко О.Б. Мовні критерії національної ментальності // Орест Борисович Ткаченко. – Нова філологія, – 2001. – № 1. – С. 23-65.
14. Флакман А.А. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.04 “Германские языки” / Анна Александровна Флакман; Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н.А. Добролюбова – Нижний Новгород, 2005. – 191 с.
15. Штейнталь Г. Грамматика, логика и психология, их принципы и взаимоотношения. / Гейман Штейнталь – В кн.: Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях, ч. 1. М.: Наука, – 1964. – 427 с.
16. Jung Carl G. Die Archetypen und das kollektive Unbewusste / Carl Gustaw Jung. – Olten: Walter, – 1989. – 473 S.